

Csepeli György

Cigányok és gádzsók *Romakép a magyar társadalomban¹*

2008 november 4 után nem lehet emberekről ugyanúgy gondolkozni mint annak előtte. Van, akinek persze ez nehezebbre esik. Egy lengyelországi parlamenti képviselő, Artur Gorski az új amerikai elnök megválasztása után azt nyilatkozta, hogy Obama titkos kommunista, akinek megválasztása a fehér ember civilizációjának végét jelenti, s örömet okoz az al-Kaidának (Index, 2008. nov.8.).

Artur Gorskiból az előítélet biztonsága szól, mely őt nyilván ugyanígy eligazítja ha homoszexuálissal, cigánnyal, oroszsal, némettel, zsidóval hozza össze a sors. A képviselőnek esze ágában sincs megismerkedni az adott személlyel, számára bőségesen elegendő, amit a személy csoportjához tartozása eszébe juttat. Az ily módon feldolgozott információ sokak számára ugyancsak elégséges. Jellemző, hogy a képviselő nem kényszerült lemondásra, nyilván számít választói egyetértésére. Kijelentése demokratikus viszonyok között kinyilvánított véleménynek minősül, mintha csak a globális felmelegedés okairól vagy a fecskék röptéről vélekedett volna.

Pedig az előítélet nem vélemény. Annál jóval mélyebben ágyazódik be a személyiségbe. Észérvek segítségével megváltoztathatatlanul az előítélet saját tárgyáról a vakhit biztonságával megtámogatott egészes képet ad, a társadalom tagjai számára közös értelmezési, tudásszervező kereteket biztosítva. Ha az életet nem a természettudós szemével nézzük, akkor nem nagyon találunk benne olyan mozzanatot, melyre nézve ne táplálnánk olyan tudást, melyet előítéletesnek, azaz empirikus bizonyítékok által megtámogatatlan, hézagos ismereteken alapuló, érzelmi elfogultságot tükröző tudásnak tarthatunk.

A mindennapi élet élehetetlen lenne előítéletek s a hozzájuk hasonló gyorsan működő, jól kommunikálható, korábban betanult, gondolkodás nélkül alkalmazott megismerési receptek nélkül. A társadalmi úton megszerkesztett valóságnak azonban van egy olyan szegmense, ahol az előítéleteknek különleges szerep jut, ugyanis élő emberekre vonatkoznak, akik ugyanolyanok, mint az előítéletek vonatkoztatója. Ha nem emberekre vonatkozó előítéletekről

¹ Ez a cikk a Loyolai Szent Ignác Kollégiumban 2008 április 25-én tartott előadás kibővített változata.

van szó, a következmények legfeljebb kudarcos cselekvésben, nevetségessé válásban nyilvánulnak meg. Ha az előítélet tárgyai emberek, a következmények sors-és történelemformálóak lehetnek, akár az előítélet alkalmazóit, akár az előítélet által sújtottakat nézzük.

Emberekre vonatkozó előítéletek esetében a csoport-hovatartozás képezi a vakhit biztonságával működő tudást, melynek iránya érzelmileg lehet pozitív és lehet negatív. Csoportokra éppen úgy áll az „odi et amo” szabálya mint egyénekre. A szakirodalomban azonban inkább a gyűlölet irányú előítéletekkel foglalkoznak, mivel ezek nyomán támadnak a háborúk, a népiirtások, a pogromok, a mindennapi életet megmérgező kisebb-nagyobb diszkriminációk, a csoportközi ellenszenvből táplálkozó merényletek és gyilkosságok. Az ilyen jellegű aktusokban csoport és személy persze nem válik el élesen, mint azt nagyszerűen bizonyítják Shakespeare drámái, az Othello, a Velencei kalmár.

A csoportokra vonatkozó előítéletek egyik válfaja a saját csoport-másik csoport mentén különböztethető meg. A saját csoportot többnyire pozitív, a másik csoportot többnyire negatív érzelmek torzító szemüvegén keresztül nézzük. Kivétel a kisebbségi saját csoport, melyet az öngyűlölet a saját csoport tagjai szemében egyes esetekben negatívra színezhetsz.

Egy másik osztályozási szempont alapján azt vizsgáljuk, hogy az adott csoportközi előítéletben mennyi az igazság, és mennyi a képzelet. Az előítéletet hangoztató emberek sok esetben saját tapasztalataikra vagy mások tapasztalatairól szóló beszámolókra hivatkoznak, amikor egy-egy személyre csoport-hovatartozása által indokoltan megfellebbezhetetlen kijelentéseket tesznek vagy magát a csoportot ítélik meg egészlegesen.

Kétségtelenül lehetnek olyan viselkedések, ismertetőjegyek, amelyek egy-egy csoportban gyakrabban fordulnak elő, mint más csoportokban. Logikai hibát vét, aki erre alapozva általánosít, azaz a csoport minden tagjára nézve érvényesnek tekinti az adott viselkedést vagy ismertetőjegyet. Az ily módon létrejött előítéletek reprezentációs túlzáson alapulnak, s nyilván nem nélkülözik a tapasztalati alapot. Ha egyszer valakit X-csoportba tartozó személy kirabol, megüt vagy átver, akkor az illető könnyebben fogja azt hinni, hogy minden X deviáns, mint az, akit ilyen inzultus nem ér.

Kevesebb az igazság, s több a képzelet azokban a tudásfoszlányokban, amelyek a másság, az idegenség prizmáján keresztül jelenítik meg számunkra a másik csoportot. Az előítéleteknek ezt az elemét gyermekkori szorongások színezzik, amikor az idegenség ismeretlensége riasztott és taszított mindenkitől, akiből hiányzott az ismerőség közvetlensége és biztonsága. Sok esetben ezeket az érzéseket elmélyítették a korai gyermekkorban meggondolatlanul elhangzó szülői, nagyszülői fenyegetések, melyek úgy szóltak, hogy „odaadlak X-nek” vagy „elvisznek az Y-nok”.

Semmi igazság, csak gonosz képzelet van azokban az előítéletekben, amelyek a másik

csoportot szürreális tulajdonságokkal ruházzák fel, s képtelenebbnél képtelenebb vádakkal illetik. A szakirodalom „kimérikus” előítéleteknek nevezi ezeket a képzeteket (Langmuir 1999), melyek funkciója, hogy az adott csoport tagjai egyszer s mindenkorra kívül kerüljenek az elfogadhatóság körein, s szimbolikusan előkészítsék fizikai kiiktatásukat az életből.

Az előítélet csak egy eleme a rosszindulatú társadalmi folyamatnak, melynek kiindulópontja a másik csoport kategóriális alapon történő észlelése. Kategória híján persze nem lehetne csoportot látni, következésképpen a kategorizációs különbségtevés csak szükséges, de nem elégséges feltétele az előítélet-képződésnek. A kategorizáció következménye a homogenizáció, a csoport tagjai közötti hasonlóság eltűlése, melyre sztereotípiák épülnek. A sztereotípiák anyaga a másság meg nem értéséből illetve félreértéséből származik. Ha egyszer létrejöttek, adottak a gyanakvás, a bizalmatlanság kialakulásának feltételei, melyek agresszió feltételezésére adnak okot. A feltételezett agresszió utat nyit a tényleges agresszió előtt, mely tényleges agresszív viszonzást vált ki. Bűvös kör jön ezáltal létre. Az agresszió, a diszkrimináció emléke részévé válik a kollektív emlékezetnek, s jogcímet ad destrukcióra az életbe később érkező nemzedékek tagjai számára is, akik ezáltal vélnek bosszút állni a sérelmekért, melyeket őseik voltak kénytelenek elszenvedni.

Az előítéletek megnyilvánulási közege a szó és a tett. Félreértése a szólásszabadság demokratikus alapjogának, ha valaki arra az álláspontra helyezkedik, hogy az előítéletes beszéd ártalmatlan, s a véleménynyilvánítás körébe tartozik. Valójában olyan beszédéről van szó, mely megjelenése pillanatában maga is tett, akár írásban, akár előszóban kerül nyilvánosságra. A magyar Alkotmánybíróság társadalomlélektannal szemben mutatott ellenállásából fakadó rémes mulasztása, hogy az előítéletes gyűlöletet kifejezésre juttató megnyilvánulásokat nem veszi ki a szólásszabadság jogának hatálya alól.

A csoportokra vonatkozó előítéletek különleges válfaja a kisebbségekre vonatkozó előítélet. A kisebbség a többséggel szemben nyeri el értelmét. Maga a szó fogyatékos sugall, hiszen a „kis” jelző rokon értelmű a „csökkent”, a „kevés”, a „nem teljes értékű” jelzőkkel. A többséghez való tartozással szemben a kisebbséghez való tartozás emiatt lélektanilag eleve hátrányos helyzetből indul az identitások versenyében.

A társadalomlélektan „illuzórikus korrelációként” írja le azt a jelenséget, amelynek lényege, hogy a többséggel szemben a kisebbség inkább kivált negatív asszociációkat. Ha minden egyéb feltétel azonos, a kívülálló megfigyelők a kisebbség tagját inkább ruházzák fel negatív tulajdonságokkal, mint azt, akit többségi csoport tagjaként ismernek meg. Hamilton „A” és „B” csoportok tagjaival a főszerepben írt le szövegesen viselkedéseket, melyek kapcsán fele-fele arányban lehetett pozitív és negatív következtetéseket levonni az adott szereplőről. Pozitív következtetésre adott módot például a következő leírás. „John, az A csoport tagja, meglátogatta beteg barátját a kórházban.”. Az „A” és „B” csoportok között egyedüli különbség az előfordulás gyakorisága volt. A kísérleti személyek az „A” csoport tagjával 26 esetben, a „B” csoport tagjával 13 esetben találkoztak. A kísérlet eredményei azt mutatták,

hogy a kísérleti személyekben kialakult kisebbségi státusz és a nemkívánatos viselkedések együtt járásának illúziója, ami azután a mesterségesen létrehozott kisebbségről általában vett negatív benyomást alakította ki. (Hamilton, Gifford 1999). Miskolci egyetemistákkal megismételtük a kísérletet. Ezúttal a főszereplők viselkedését képekben mutattuk be. A képek egyik fele a főszereplőt pozitív, a másik fele negatív színben tüntette fel. A „vörös sapkás férfi” 12 esetben volt látható, szemben a „kék sapkás férfi” 24 szereplésével. Az 550 kísérleti személynek több mint a fele nem tett különbséget a két férfi között. A maradék körében azonban a „vörös sapkás férfi” negatívabb benyomást keltett, mint a „kék sapkás férfi”. Ezek a kísérleti személyek a „vörös sapkás férfit” ostobábbnak, megbízhatatlanabbnak, képzeletszegényebbnek és következtelenebbnek látták, mint a „kék sapkás férfit”, akinek egyetlen vétké az volt, hogy kevesebbszer volt látható, mint a másik (Csepli, Balla, Prazsák 2009).

Nem minden esetben képződik illuzórikus korreláció a kisebbségi státusz és a negatívum között. Aki viszont pusztán az ingerszemély kisebbségi státusza okán kapcsolatot lát egy-egy negatív tulajdonság és a csoport között, az sajátos információfeldolgozási módszer áldozata lesz. Azoknak a személyeknek az esetében várható az illuzórikus korreláció megjelenése, akik mindennapi tapasztalatában a kisebbségekkel való találkozás viszonylag ritkán történik meg. Minden statisztikailag ritka történés felkelti a figyelmet. Ami ritka, az egyben megkülönböztető jellegű. A negatív, nem kívánatos viselkedések sértik a többség által elfogadott normákat, s ennek folytán szintén felkeltik a figyelmet, s megkülönböztető jellegűek. A kisebbségi státusz és a negativitás között létrejövő illuzórikus korreláció következőleg a statisztikai ritkaság és a normasértés okán keletkező kétféle megkülönböztetés egymásra találásának eredménye. A „kisebbség” és a „nemkívánatos viselkedés” párosítása a többségi státuszú megfigyelőt olyan következtetésre vezeti, hogy a két jelenség gyakrabban fordul elő együttesen amilyen gyakran ez a valóságban történik.

Ez a látszólag merőben spekulatív gondolatmenet nyomban véresen konkrétá válik, mihelyt nem mesterségesen kialakított, minden történeti és társadalmi kontextuson kívüli kisebbség-többség viszonyról beszélünk, hanem a társadalmilag megszerkesztett valóság által teremtett többségi és kisebbségi kategóriákat vizsgálunk.

A „magyar” és a „cigány” kategória feltétlenül az utóbbiak sorába tartozik. A nem cigányok által cigányként azonosított csoport viszonylag későn került Európába. Nomád életmódjuk, szokatlan megjelenésük jellegzetes vonások tulajdonítását vonta maga után a letelepedett többség tagjai körében. A modernizáció folyamata során, akik megmaradtak cigánynak, azok nem szóródtak szét egyenletesen a társadalmi struktúra különböző rétegeiben. Gellner kifejezésével élve a cigányok „entrópia rezisztens” társadalmi csoportként a modern társadalom marginalizált rétegét képezték, speciális, alacsony presztízsű munkaköröket láttak el, kiszorulva a gazdasági, politikai és kulturális tőkefelhalmozás lehetőségeiből. Miközben a cigányok belső rétegzettsége megmaradt, a nem cigány többség szemében homogén

csoportként tűntek fel. A többségi „cigány” meghatározás alapja a test, az öltözk, a beszéd, az életmód és a név volt (Csepeli, Simon 2001). A mindennapi tapasztalat modalitásai mentén jelentkező megkülönböztetésre sztereotipikus lelki vonások tulajdonítása épült. A sztereotípiák jellegzetesen olyan tulajdonságokat foglaltak magukba, amelyek a többség normáiba ütköző viselkedések láttán történő következtetéseken alapultak. Az Élet és Irodalom 2008. IV. 18-i számában egy riportalany a következő módon jellemezte a kisebbséget: „A cigány sötét bőrű, fekete hajú. Szegény, koszos és lop. Szentelen, tolakodó, hangos. Kizsebel a buszon vagy a villamoson. A cigány csúnya és elesett. A cigány torzonborz betörő. Ellopja a tyúkot, a szárítókötélről a lepedőt. Bűnöző vagy csavargó, de legalább a kettő együtt. A cigány régiséget gyűjt és becsap. A cigány autókat tör fel, lakásmaffiát szervez. Tehetetlen öregeket foszt ki, öl meg, juttat az utcára. A cigány tolvaj, koldus vagy bűnöző. Így vagy úgy, de célja, hogy átverjen bennünket” (ÉS, Apropos cigányok).

Ezek a tulajdonságok meglepő módon hasonlítanak azokra a tulajdonságokra, amelyeket Bettelheim és Janowitz a 20-ik század első felében Észak-Amerikában a fehérek feketékre vonatkozó sztereotípiáiban azonosítottak (1950). Bettelheim és Janowitz szerint a fehérek feketékre vonatkozó sztereotipikus elképzelését az ösztönén tudattalanba fojtott agresszív vágyai és fantáziái határozták meg. A fehérek eszerint azt látták a feketékben, amit magukban is láttak, de lelki teherként, bűnként élték meg.

A többség kisebbségről alkotott képe a többség tagjai számára feszültség levezető szelepként működik. Európában a nem cigány többség cigányokra vonatkozó képét feltehetően a be nem vallott nomád múlt kísértései színezik. A cigányoknak tulajdonított nomád élettel együtt járó szabadság, korlátozatlanság, gátlástalanság a nem cigányok körében az esetek többségében ellenazonosulást, az esetek kisebbségében romantikus idealizálást eredményezett. Alekszandr Puskin verse jó példa az utóbbira:

„Erdős parton esti csend ül:
Sátrak alján víg beszéd,
Zaj, cigánydal, móka zendül,
Rőzse gyűl ki szerteszét.

Holnap virradóra minden minden
Friss, szabad nyom elveszett,
Ismét útra keltek innen-
Ám a költő nem követ...”

Cigánynak lenni sosem volt kellemes Magyarországon. A 18-ik század végén Hont vármegyében 133 vádlottal koncepciókért rendeztek. A vád alapja egy kimérikus cigányellenes előítélet volt, mely szerint a vádlottak „veszedelmes söpredékhez” tartoznak, akik rablásból élnek és gyermekeiket is emberhússal táplálják.” A perben 41 halálos ítélet

született (Mezey 2008).

A 19-ik század végén nemzetközileg is egyedülálló, teljes körű cigányösszeírással került sor Magyarországon. „Az összeírás nemcsak nem szorítkozott a kóbor cigányokra, hanem összes viszonylataiban az állandóan letelepedett, a huzamosabb ideig egy helyen tartózkodó s a vándorcigányok kategóriáinak szigorú megkülönböztetésére volt alapítva.” Az összeírás elrendelői mindazonáltal evidenciának tekintették, hogy az összeírandók a „társadalom élősdijei”, akiknek ismérve kevésbé a nyelv, mint inkább az „anthropológiai jelleg”. Viselkedésük meghatározó indítékait az ösztönökben, a vándor állatok vonulására jellemző időszakosságban és természetes szabályosságban látták.

Cigányokkal kapcsolatos többségi attitűdök szociológiai vizsgálatára Magyarországon a múlt század 60-as éveinek végéig nem került sor. Erős Ferenc szerint „a legkorábbi jelzés 1967-ből származik.” Mint Erős írja „Márkus Mária Bűszkeség és előítélet című cikkében ismertette az MTA Szociológiai Kutató Csoportja által néhány Gyöngyös környéki faluban végzett komplex kutatás egyes eredményeit. Egy klasszikus szociálpszichológiai módszert, a Bogardus-féle társadalmi távolság skálát használva arra a megállapításra jutott, hogy négy kategória (protestáns, zsidó, vallástalan, cigány” közül a cigány az, amelyre messze a legtöbb előítéletes válasz jut”. (Erős 1993:128).

A 70-es években folytatott mélyinterjú vizsgálatok alátámasztották Márkus Mária következtetését. A következő interjú részlet egyben azt is jól szemlélteti, hogy az előítéletesség a szocializáció során milyen korán alakul ki:

„Én személy szerint nem nagyon szeretem a cigányokat, sőt kimondottan nem is szeretem.

-Miből adódik ez?

-Talán abból, hogy ott a környékünkön nem sok, de azért laknak cigányok és amíg olyan kisebb srác voltam, addig mindig félttem tőlük, úgyhogy talán esetleg ennek a maradványa.

-Megkergettek talán?

-Úgy különösebben nem, de nem nagyon szerettem őket sose..

-Szüleid mondták, hogy....

-Nem a szüleim nem mondtak ilyesmit, csak nem tetszettek, először is mert mások voltak, sötét arcúak, meg koszosak, szóval általában nem voltam bátor gyerek, úgyhogy ezektől is tartottam.” (Csepeli 1979)

A 70-es években Hann Endre, Pártos Ferenc és Tomka Miklós készítették a legteljesebb közvéleménykutatást, melynek fókuszában a cigánypercepció állt. A reprezentatív mintán végzett kutatás eredményeit összegezve arra a következtetésre jutottak, hogy a „cigány létből nem lehet kilépni”, mert oly erős a származásnak tulajdonított testi jegyek észlelése alapján történő stigmatizálás. A „ki a cigány?” kérdésre adott válasz kapcsán a válaszadók 47 %-a

utalt negatívumokra, melyek sorában a következő megbélyegző tulajdonságok szerepeltek:

Bűnöző magatartás
Erőszakosság
Garázdaság
Lopás
Csalás
Élősködés
Pazarlás,
Koldulás
Helyzetükkel való visszaélés
Alkoholizmus
Munkakerülés

A kutatás érdekes eredménye volt, miszerint a viszonylag sok cigány lakos által lakott falvakban a nem cigány válaszadók a cigányság jellemzőjeként kiemelkedően magas arányban említették a bűnözés, az erőszakosság valamilyen formáját. Ez a tendencia a városi válaszadók esetében kevésbé mutatkozott.

A cigányok jellemzésére vállalkozó válaszadók közül sokan alkalmazták a „kivételképzés” technikáját, mely szerint „van már aki rendesen dolgozik”, „azért nem mind csavargó”.

A cigányok létszámára vonatkozó becslések nagy szórást mutattak. A kérdésre eleve nem válaszolt 46 %. A válaszadók többsége túlbecsülte a cigányok létszámát. A túlbecslés nagyobb arányban volt jellemző azok körében, akik cigányok által sűrűn lakott falvakban éltek (Hann, Pártos, Tomka 1979).

A 80-as években Tauber István végzett átfogó felmérést a közvéleményben uralkodó cigányképről. Vidéki, nem cigányokból álló nem reprezentatív mintán (n=825) végzett vizsgálatának eredményei nem mutatnak mást, mint az évtizeddel korábbi reprezentatív vizsgálat eredményei.

Az 1. táblázat mutatja be, hogy a válaszadók milyen tulajdonságokat és milyen gyakran említettek, amikor az volt a kérdés, hogy „a cigányokról milyen tulajdonságok jutnak eszébe?”

1. táblázat. „A cigányokról milyen tulajdonságok jutnak eszébe?” kérdésre adott válaszok a gyakoriság sorrendjében.

Tulajdonság	%	Tulajdonság	%
Munkakerülők	68	Babonások	35
Piszkosak	65	Erkölcstelenek	34
Jó zenei érzékük van	63	Gyermekszeretők	32
Sokat hazudnak	56	Gyermekükkel nem törődnek	27
Lusták	58	Családszeretők	25
Primitívek	50	Bátrak	21
Szegények	39	Titokzatosak	18
Tolvajok	37	Jószívűek	16
Vidámak	35	Érzelmesek	15

A listán csak elvétve találunk pozitív tulajdonságokat, s azok előfordulása jóval ritkább, mint a negatívumoké.

A 2. táblázat azt mutatja, hogy a 80-as években a vidéki, nem cigány, nem reprezentatív minta tagjai hogyan reagáltak néhány elképzelt helyzetre, melyben el kellett dönteniük, hogy miként viselkedjenek a képzeletbeli cigány partnerrel.

2. táblázat. Cigányokkal szemben érzett társadalmi távolság nem cigányok körében

	Buszban leülne-e mellé? (N=819)	Házastársul választaná-e? (N=825)	Dolgozna-e együtt? (N=815)
Soha	16	64	19
Egy-két esetben	57	20	53
Többség esetében	20	7	19
Mindig	7	9	9
Összesen	100	100	100

A 2. táblázat azt mutatja, hogy az elutasítás az elképzelt házastársi helyzet esetében a legnagyobb mérvű (64 %). Jellemző egyébként, hogy egy 1997-ben végzett országos reprezentatív minta eredményei szerint is 58 % ellenezné a családtag vagy közeli rokon házasságát cigánnyal (Csepeli, Fábíán, Sík 1998). A busz és a munkahely közössége csak egy kisebbség számára vállalható.

A 80-as évek légkörét jól jellemi egy olvasói levél, melynek a Magyar Hírlap adott nyilvánosságot:

„Tisztelt Szerkesztő Úr! Nyolcvanéves asszony vagyok. A „Pohár vagy vándorút” c. cikkéhez szeretnék írni. A cigány nem ember! Magányos, tanácsi kertés házban lakom, gondolhatja,

hogy nem néz ki gazdag ember lakásának. Tavaly nyáron egy este vacsorafőzéskor nyitva a konyhaablak, a cigány már elbújt a kertben. Egy percre mentem be a szobába, lekapcsolni a rádiót, és ekkor beugrott a házba. Amit átéltem, nem kívánom annak, aki pártolja őket. A múlt héten délután, világosban, ismét egy cigányférfi akart betörni, nem tudta, hogy van-e otthon valaki. Segítségért kiáltottam, az utcáról berohant két fiatalember, ők mentettek meg. Hát ha ezek magának testvérei, szégyellje magát. Én ezek után a bőrfejúeket szeretem. Maga nem magyar ember. Ezért a szép cikkért hálából kívánom, hogy húzzák el a nótáját a cigányok. Üdvözlí: Egy öreg előfizető.” (Magyar Hírlap, 1989. III. 3.)

A magyarországi cigányság helyzetére vonatkozó kutatások pszichológiai szempontjairól és problémáiról 1985-ben írt összefoglaló tanulmányában Erős úgy vélekedik, hogy „a demokratikus nyilvánosság hiánya, bizonyos témák tabuvá tétele és cenzúrázása, a közösségi viszonyok zavarai állandóan újratermelik azokat a torz szükségleteket, amelyek egy védtelen kisebbség elleni agresszivitásban eléggülnek ki.” (Erős, 1993:133)

Nem kellett sokáig várni arra, hogy Magyarországon megszülessen a demokratikus nyilvánosság, s megszűnjön „bizonyos témák tabuvá tétele és cenzúrázása”. A rendszerváltás azonban nemhogy enyhítette volna, inkább súlyosbította a romák helyzetét Magyarországon. Havas és Kemény 1993-94-ben végzett országos reprezentatív roma kutatásából kiderült, hogy a romák helyzete 1971-hez képest sok tekintetben javult, de a javulás nem tudta ellensúlyozni a foglalkoztatási viszonyok katasztrofális romlását. A szociológiai vizsgálatok azt mutatták, hogy a roma populáció a munkanélküliség, a kilátástalanság, a jövőtlenség csapdájába esett, ahonnan akkor is nagyon nehezen szabadulhatna, ha a többségi társadalom előítéletessége ebben nem akadályozná meg (Havas, Kemény 1995; Ladányi 2005). A többségi társadalom körében a 90-es években végzett országos reprezentatív kutatások azt mutatták, hogy a szólás szabadsága nagyobb szabadságot adott a romaellenes megszólalóknak, szemben azokkal, akik a türelem, a diszkrimináció-mentesség és a roma identitás politika pártján álltak.

Fábián és Sík 1994-ben végzett kutatása a lakosság túlnyomó többségét magával ragadó tagolatlan roma ellenességet mutatott, melynek egyetlen mozgató eleme a kirekesztő és vádló hevület.

3. táblázat. Romaellenesség a magyar társadalomban 1994-ben.

Egyetértési arányok romaellenes állítások kapcsán (%)	
A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdenének dolgozni.	89
A cigányokat rá kellene szoktatni arra, hogy ugyanúgy éljenek, mint a magyarok.	78
A cigányok ne akarjanak úgy tenni, mintha nem lennének cigányok.	76
A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.	70
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	64
Mindenkinek joga van arra, hogy a gyermekét olyan iskolába járassa, ahol nincsenek cigánygyerekek.	58
Csak helyeselni lehet, hogy vannak még olyan szórakozóhelyek, ahová cigányokat nem engednek be.	46
A cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől, mivel képtelenek az együttélésre.	33
Nem egyetértők aránya romapárti állítások kapcsán (%)	
A cigányoknak több segítséget kell adni, mint a nem cigányoknak.	85
A cigányok minden szempontból érettek arra, hogy saját dolgaikban dönthessenek.	63
Az országnak áldoznia kell arra, hogy a cigányok anyanyelvükön is tanulhassanak az iskolákban ha akarnak.	35

A 3. táblázat mutatja, hogy a nem roma többségnek a cigány kisebbséggel kapcsolatosan egyoldalú asszimilációs várakozásai vannak, melyek teljesülése azonban a rasszizmuson alapuló szegregációs és diszkriminációs előfeltevések következtében aligha várhatók. A roma kisebbség körében végzett identitás-vizsgálatokból tudjuk (Békés, Csepli 1994; Csepli, Simon 2001), hogy az asszimilációs folyamat eredményeként a többség által cigányként nyilvántartott populáció tagjainak mintegy kétharmada magát első sorban magyarnak tartja, ami jelentős társadalomlélektani feszültséget visz a többségi-kisebbség szociológiai konfliktusába.

A hivatalos szervek nem képesek függetleníteni magukat a közvéleménytől. Loss Sándor jogszociológiai vizsgálatai azt mutatták, hogy az igazságszolgáltatás szereplői nem tudják magukat előítéleteiktől függetleníteni, aminek következtében a romának minősülő vádlottaknak jóval nagyobb esélyül van elítéltetésre, mint az ugyanolyan bűncselekményekkel vádolt nem románoknak (Loss 2001). A rendőrség körében 1996-ban végzett reprezentatív vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a rendőrök nolens-volens magukévá teszik a közvéleményben élő negatív roma-képet, melyet súlyosbít, ha a rendőr működési területén az átlagosnál nagyobb a cigánynak minősített állampolgárokkal való találkozás valószínűsége (Csepli, Örkény, Székelyi 1997). Ez összhangban van a lakosság körében tapasztalható tendenciával, melyet a Hann-Pártos-Tomka féle vizsgálat eredményei mutattak. Ebből a vizsgálatból tudjuk, hogy a lakókörzetben élő romák számaránya a lakosság cigányellenességét is befolyásolja.

A századfordulót követően Sík és Simonovits számoltak be diszkriminációs terep-

kísérletekről, melyek eredményei a diszkrimináció kevésbé látványos, de annál sérelmesebb mindennapjaira vetnek fényt (Sik, Simonovics 2008). 2006 tavaszán budapesti bevásárló központokban vizsgálták a kövér, illetve roma munkavállalókkal kapcsolatos munkáltatói viselkedést. Három bevásárlóközpont ruha és cipőüzleteibe eladónak jelentkezett egy fiatal roma, egy kövér és egy nem roma, normál testalkatú lány. A kutatás során az álláskeresés első fázisában felmerülő hátrányosan megkülönböztető bánásmód jelentkezését vizsgálták. A nem roma álláskeresőt, függetlenül attól, hogy kövér volt vagy sem, az esetek több mint kétharmadában előre köszöntötték belépéskor, míg a romát nem. Míg a roma álláskeresőt az esetek kétharmadában pillantással „végigmérték”, a nem roma álláskereső mentesült ettől a megalázó eljárástól. (A kövér viszont nem.) A roma álláskeresővel való találkozásra nem volt jellemző a kézfogás, szemben azzal az esettel, amikor az álláskereső nem volt roma. A felvételi beszélgetés a roma álláskereső esetében sokkal inkább formális volt, nélkülözötte a munkakörülményekről valló tájékoztatást. Az állásajánlók viselkedése alapján nyilvánvaló volt a roma álláskereső esélytelensége a nem roma álláskeresőkkel szemben.

Egy másik terepkísérletben a kutatók 100 apróhirdetésre telefonon jelentkezettek személyeket, akik egyes esetekben olyan névvel mutatkoztak be, melynek alapján azt a következtetést lehetett levonni, hogy romák, míg más esetekben a bemutatkozás alapján ezt a következtetést nem lehetett levonni. Az állásokban eladót, felszolgálót, telemarketinggel foglalkozó munkatársat, takarítót, futárt kerestek. Az eredményeket a 4. táblázaton mutatjuk be.

4. táblázat. Telefonos álláskeresők megkülönböztetése vélt csoport-hovatartozás alapján (%)

Bánásmód	Csoport-hovatartozás			
	Roma férfi (N=98)	Nem roma férfi (N=98)	Roma nő (N=99)	Nem roma nő (N=100)
Teljes elutasítás	30	20	10	2
Rejtett elutasítás	59	72	83	90
Érdeklődés	11	8	7	8
Összesen	100	100	100	100

A 4. táblázat nem mutat szignifikáns kapcsolatot az álláskereső hovatartozása és a beszélgetés kimenetele között, de az látható, hogy a nyílt elutasítás aránya (amikor a munkaadó megmondta, hogy az elutasítás oka a roma származás), a roma férfiak körében jóval meghaladja az átlagos értéket. Az is látszik, hogy roma nők esetében a rejtett elutasítás aránya szintén meghaladja az átlagos értéket (amikor a munkaadó viselkedése a roma hovatartozás észlelését követően megváltozott, pl. megváltozott hanghordozása, a beszélgetésbe hosszú szünet ékelődött stb.).

A XXI. század első évtizedében a roma kisebbség helyzete Európa szerte romlott.

Magyarországon az Alkotmány által oly becsben tartott emberi méltóságot sértő, a szólás szabadságát félreértelmezve megengedett romaellenes beszédaktusok elborították a nyilvánosságot. Megalakult egy paralimitáris szervezet, mely nyíltan napirendjére tűzte a „romakérdés” megoldását. A szervezet félelemkeltő meneteket rendez az ország egyes községeiben, ahol átvitt vagy valós értelemben robbanással fenyeget a romák és a nem romák közötti konfliktus. Csak egyetérthetünk Fekete Gy. Attilával, aki a Népszabadság 2008. november 20-i számában a következőket írja:

„Az elmúlt hetek, hónapok történései nyomán –kettősgyilkosság kézigránáttal, kettősgyilkosság puskával és Molotov koktéllal, látszólag mindem indíték nélkül- , ha az egész országban nem is, egyes ország-és településrészekben- újra megjelent a félelem.

Van, ahol „csak” évről évre kifosztják a kerteket. Ellopják az egész erdőt mindenestől, felszedik a ritkán használt vasutat, összetörnek mindent, ami törhető. Máshol uzsorások parancsára bérverők törnek el a nemfizetők lábát, vagy ad adósra gyűjtik a házat, a megbízó igénye szerint.”

Nincs tovább mit kutatni. Az újabb és újabb közvéleménykutatások nem hoznak új információt. A roma-nem roma viszony eljutott a forrponjtig jutott. Eljött a tettek ideje.

Hivatkozások

Allport, G.W. 1977. Az előítélet. Budapest:Gondolat.

Békés, F., Csepeli, Gy. 1994. The Impact of Class, Ethnicity, and Nationality ont he Identity of Disadvantaged Young Hungarians. In: Farnen, R. (Ed.) Nationalism, Ethnicity, and Identity. Cross National and Comparative Perspectives. New Brunswick:Transaction Publishers. 357-369.

Bettelheim, B. Janowitz, M. 1950. The Dynamics of Prejudice: A Psychological and Sociological Study of Veterans. New York:Harper.

Csepeli, Gy. 1979. Az én, Szocializáció. Budapest: Népművelési Intézet.

Csepeli, Gy. Örkény, A., Székelyi, M. 1997. Szertelen módszerek. In: Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőrségi kezelésének tanulmányozásához. Budapest:COLPI

Csepeli Gy. 1997. Szociálpszichológia. Budapest: Osiris.

Csepeli, Gy., Fábián, Z., Sik, E. 1998. Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In: Kolosi, T., Tóth I. Gy., Vukovich, Gy. (szerk.) Társadalmi Riport. 458-489.

Csepli, Gy., Simon, D. 2001. Becoming a member of a group. In: Dialógus. I.1. 102-111.

Csepli, Gy., Balla, L., Prazsák, G. 2009. Experiments in e-learning methods in social psychology. (kézirat)

Erős, F. 1993. Pszichológiai szempontok és problémák a magyarországi cigánység helyzetére vonatkozó kutatásokban. In: Erős, F. A válság szociálpszichológiája. Budapest: T.Twins. 126-146.

Fábián, Z. Sík, E. 1996. Előítéletesség és tekintélyelvűség. In: Andorka, R., Kolosi, T. Vukovich, Gy. (szerk.) Társadalmi Riport. 381-413.

Hamilton, D.L., Gifford, R.K. 1999. Illuzórikus korreláció a személyközi észlelésben: A sztereotíp ítéletek kognitív alapjai. In: Hunyady, Gy., Hamilton, D.L., Nguyen Luu Lan Anh (szerk.) 1999. A csoportok percepciója. Budapest: Akadémiai Kiadó. 73-88.

Hann, E., Tomka, M., Pártos, F. 1979. A közvélemény a cigányokról. Budapest: TK

Havas, G., Kemény, I. 1995. A magyarországi romákról. In: Szociológiai Szemle. 3. 3-20.

Index, 2008. Obama megválasztása a fehér civilizáció vége. November 8.

Langmuir, G.L. 1999. Kísérlet az antiszemitizmus definíciójára. In: Kovács A. (szerk.) A modern antiszemitizmus. Budapest: Új Mandátum. 62-79.

Ladányi, J. 2005. Szociális és etnikai konfliktusok. Tanulmányok a piacgazdasági átmenet időszakából. (1987-2005). Budapest: Új Mandátum.

Loss S. 2001. A romákkal szembeni diszkrimináció Magyarországon. In: Szabolcs-Szatmári-Beregi-Szemel. 36.2. 190-201.

Mezey, B. 2008. Emberevő cigányok. Konceptió per a Hont vármegyei törvényszék előtt. In: Rubicon. 7-8. 34-35.o.

Magyarországban 1893 január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest: 1895.

Sík, E. Simonovics, B. 2008. Egyenlő bánásmód és diszkrimináció. In: Kolosi, T., Tóth I. Gy. (szerk.) Társadalmi Riport. Budapest: TÁRKI. 363-383.

Tauber, I. 1986. Hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel egyes kisebbségi csoportokra. Budapest: Tankönyvkiadó